

René Descartes

1596 -1650

En ny filosofi

Renessansen er en gjenfødelse av antikkens interesse for mennesket, men den er ikke en gjenfødelse av antikkens filosofi. Descartes' tenkning er et oppgjør med læren om former.

Descartes ' ontologi

Dualisme: det finnes to substanser -
Det tenkende (res cogitans)
og det utstrakte (res extensa).

Anti-Aristoteles I

Ting er ikke enheter av form og stoff. De er rene, stofflige størrelser. Og de er ikke selvsubstanser, men er deler av det utstrakte.
(Tanker er imidlertid ikke ting og tilhører derfor en annen dimensjon enn det utstrakte.)

Descartes' epistemologi

Rasjonalisme: all erkjennelse er forankret i aksiomer hentet fra fornuften selv. Men Descartes mener at både aksiomenes gyldighet, så vel som logikkens og sansningens pålitelighet, er betinget av Guds eksistens.

Anti-Aristoteles II

Erkjennelsen begynner ikke med sansningen. Og det finnes ingen immanente former i tingene som kan oppdages gjennom fornuftens abstraksjonsevne.

Erkjennelsen begynner når intuisjonen avdekker aksiomer som alt annet følger av. Den sansbare verdens eksistens er noe vi slutter oss frem til.

Tre ord på t om erkjennelse

1. Antikken: Tillit

2. Middellalderen: Tro

3. Renessansen: Tvil

Descartes' metoderegler

1. Ikke akseptere noe som sant hvis det ikke er helt åpenbart for meg at det er det, dvs. ikke inkludere noe annet i mine dommer enn det som fremstilles så klart og tydelig for tanken at jeg ikke har noen grunn til å tvile på det.

[metodisk tvil rettet mot uavklart helhet]

2. Dele hvert problem jeg undersøker opp i så mange deler som mulig og nødvendig for å kunne løse det.

[analyse]

3. Tenke systematisk ved å begynne med de enkleste og lettest erkjennbare gjenstander for så gradvis å kunne forstå de mer sammensatte.
[syntese]

4. Lage komplette oppregninger og sjekke alt så grundig at jeg kan være sikker på ikke å ha oversett noe.

[ny helhet preget av klarhet og tydelighet]

Metoden og Meditasjonene I

”Når jeg har gått i gang med dette [verket; dvs. Meditasjonene], er det også fordi jeg er blitt inntrengende bedt om det av enkelte mennesker, som kjente til at jeg hadde utviklet en viss metode i vitenskapene, - riktignok ingen ny metode, for intet er eldre enn sannheten, men en som de hadde sett at jeg med hell hadde anvendt ved bestemte anledninger. Derfor mente jeg det var min plikt å gjøre et slags forsøk. Hva jeg har maktet å utføre, er inneholdt i denne avhandling.”

Det er her som med mange bevis i geometrien [...] som av alle ansees som innlysende og sikre fordi de bare inneholder påstander som er enkle å forstå, og hvor de etterfølgende står nøye i sammenheng med de foregående. Men da bevisene er ganske lange og krever en meget oppmerksom leser, blir de forstått av temmelig få.

”Skjønt jeg tror at de bevis jeg her anvender, er like sikre og innlysende som de geometriske, eller endog overgår dem, frykter jeg likevel for at de av mange ikke blir tilstrekkelig forstått, dels fordi disse også er lange, og det ene alltid avhenger av det andre, men aller mest fordi de fordrer en ånd som er fullstendig frigjort fra fordommer, og som lett kan løse seg fra sansenes binding”.

Metoden og Meditasjonene II

Fra ”Fortale til leseren”:

”Spørsmålene om Gud og menneskeånden har jeg allerede berørt for noen år siden i det det verk jeg utgav i 1637 *Om Metoden* - for riktig bruk av fornuften og for utforskning av sannhet i vitenskapene.”

“Det var ikke den gang min hensikt å behandle emnet utførlig, men å fremlegge til lesernes bedømmelse noen prøver, slik at jeg kunne lære hvorledes jeg senere skulle behandle det.”

“For disse spørsmål forkom meg så viktige at jeg mente det var på sin plass å behandle dem enda en gang.”

”I dette skrift *Om Metoden* oppfordret jeg alle som måtte ha støtt på noe klandreverdige i mine skrifter, til å gjøre meg oppmerksom på dette.”

”Etter at jeg nå har hørt menneskenes dom, vil jeg på ny gå inn på spørsmålene om Gud og menneskesjelen og samtidig behandle grunnlaget for den første filosofi.”

Metoden og meditasjonene III

Metoderegul 1: (Første meditasjon)

Den metodiske eller systematiske tvil

Metoderegel 2: (Grunnlaget legges i andre meditasjon og utdypes i fjerde meditasjon)

Analysen viser “at alt det vi begriper klart og tydelig er sant på den måte vi begriper det – noe som ikke kan bevises før i fjerde meditasjon”. (Fra andre meditasjon)

Metoderegul 3: (Syntesen bygger på
gudsbevisene i tredje og femte meditasjon.)
“Etter at jeg nå har bemerket hva jeg bør
unngå, og hva jeg må gjøre for å gripe
sannheten, forekommer intet å være mer
påkrevet enn at jeg forsøker å komme ut av
den tvil som jeg har henfalt til (...) og se om
det ikke kan fremskaffes noe sikkert om de
legemlige ting”. (Fra femte meditasjon)

Metoderegul 4: (Sjette meditasjon)

“Her nevnes alle feiltagelsene som stammer fra sansene og likeledes midlene til å unngå dem”.

Men også det Descartes har skrevet andre steder om naturvitenskapelige emner og det han har skrevet om etikk og psykologi (1649) er åpenbart tenkt som ulike deler av et hele.

Descartes' vei til en teori om alt

1. Skaff deg en moral som kan brukes som en foreløpig rettesnor for dine handlinger inntil videre.
2. Sett deg inn i matematikkens logikk.
3. Etabler et fundament for erkjennelsen, dvs. en metafysikk som inneholder erkjennelsens grunnprinsipper, herunder “forklaringen av Guds viktigste attributter, våre sjelers ulegemlighet og alle de klare og usammensatte forestillinger som er i oss”.

4. På dette grunnlag bør man så “undersøke i sin alminnelighet hvorledes universet er bygget opp, deretter i enkelhet hvorledes jorden er beskaffen”. Så må plantenes, dyrenes og menneskenes ulike naturer utforskes, og særlig menneskets fordi det er nytten av de enkelte vitenskapene for menneskene som er målet med det hele.

Descartes “fullstendige filosofiske korpus”

“Slik er hele filosofien som et tre, hvor metafysikken er røttene, stammen naturlæren, mens grenene som går fra stammen er alle andre vitenskaper; de begrenser seg hovedsakelig til tre: medisin, mekanikk og moral”. Og denne “vitenskapelige” moralen utgjør, etter Descartes mening, “visdommens siste trinn”. (*Om Filosofiens prinsipper, 1644*)

Descartes' programerklæring

”Allerede for flere år siden ble jeg oppmerksom på hvor meget falskt jeg i min ungdom hadde tatt for sant, og hvor tvilsomt alt må være som jeg bygger på dette grunnlag. Derfor har jeg funnet at jeg en gang i livet måtte omstyrte fullstendig alt som jeg tidligere hadde festet lit til, og begynne på ny fra grunnen av, hvis jeg vil bringe til veie noe fast og varig i vitenskapene.”

Første meditasjon

Om de ting som kan trekkes i tvil

Det tvilen rettes mot	Argument
Sansningen (av ”små og fjerne ting”)	Sansene kan bedra oss om slikt

Det tvilen rettes mot	Argument
Sansningen (av egen kropp o.l)	Det kan være at vi drømmer

Av dette slutter Descartes at ”fysikken, astronomien, legevitenskapen og alle andre vitenskaper som bygger på betraktningen av sammensatte ting, er meget tvilsomme, ...

... mens derimot aritmetikken, geometrien og andre vitenskaper av denne art, som kun behandler de enkleste og mest alminnelige ting, uten å bry seg om disse eksisterer eller ikke i tingenes natur, inneholder noe sikkert og utvilsomt.”

Descartes konkluderer med at to pluss to vil være fire og at firkanter vil ha fire sider uansett om man er våken eller drømmer.

Men heller ikke dette er sikkert hvis det skulle finnes en allmektig gud som sørger for at jeg tar feil ”hver gang jeg legger sammen to og to, eller når jeg teller sidene i en firkant, eller når det dreier seg om noe enda enklere”.

For ikke å tilskrive ”den allgode Gud, som er all sannhets kilde” en slik bedragersk natur, bestemmer Descartes seg i stedet for å anta at en ”ond ånd, som på samme tid er allmektig og svikefull”, har gjort alt han kan for å bedra ham.

Dermed er heller ikke de formale vitenskapenes studieobjekter utenfor tvilens rekkevidde.

Det tvilen rettes mot	Argument
Tenkningen (formalvitenskapene)	En allmektig, ond ånd kan bedra oss

Fra Andre meditasjon

Ego sum, ego existo

Men selv om alt kan betviles hvis det finnes en allmektig kosmisk bedrager, er det ingen tvil om at den som bedras må eksistere for å bli bedratt. En bedrager forutsetter en bedratt.

”Endelig kommer jeg nå, etter å ha overveiet alt nøye, til å fastslå at dette utsagn: *jeg er* eller *jeg eksisterer* (*ego sum, ego existo*), nødvendigvis er sant hver gang jeg uttaler det eller begriper det i min ånd.”

”Jeg vet at jeg eksisterer; jeg spør nå hva dette jeg er, dette ”jeg” som jeg har denne viten om.”

Det svaret Descartes kommer frem til er at han er en tenkende ting [res cogitans].
Og ”det er noe tviler, forstår, som bekrefter, benekter, som vil, som ikke vil, som også innbiller seg og som fornemmer.“

Men Descartes er forundret over at de legemlige ting som disse tankeaktene er rettet mot erkjennes tydeligere enn jeget som tenker.

For å studere dette nærmere fester han oppmerksomheten mot et voksstykke. Han legger merke til at alle dets egenskaper forandrer seg når voksstykket bringes nær ilden og smelter.

Egenskaper før oppvarmingen:

Det lukter av honning og blomster, det er hardt, kaldt, lett å berøre og gir fra seg en lyd når det berøres. Det har en bestemt farge, form og størrelse.

Egenskaper etter oppvarmingen.

”Duften blir borte, farven forandres, formen utviskes, det tiltar i størrelse, blir flytende, det blir varmt, lar seg ikke lenger gripe, det gir ikke lenger fra seg en lyd når man slår på det.”

På hvilket grunnlag kan vi si at det smeltede voksstykket er det samme som det harde når *sansene* forteller oss at det ikke har noen felles egenskaper?

Sansene kan ikke si oss noe om *identitet*, men ved hjelp av *fornuften* innser vi lett at det vi ser ikke er to forskjellige objekter, men ett og samme objekt i henholdsvis fast og flytende form.

Vokseksemppelet

Egenskaper før oppvarmingen:	Egenskaper etter oppvarmingen:
A, B, C ...	M, N, O...

Sansenes dom: Før \neq etter (usant)

Fornuftens dom: Før = etter (sant)

Og dette perspektivet har en viktig implikasjon: ”For når jeg slutter at voksstykket eksisterer fordi jeg ser det, så følger det enda mer åpenbart at jeg selv eksisterer fordi jeg ser voksstykket.”

”Og fordi jeg vet at ikke engang de ytre legemer egentlig blir erkjent ved sansene eller ved innbilningsevnen, men ene og alene ved forstanden – ikke ved at man berører eller ser dem, men ved at man forstår dem – så vet jeg at intet erkjennes lettere eller mer innlysende enn min ånd.”

Ett av Descartes' mange Gudsbevis

Fra Tredje Meditasjon (24):

”Gudsbegrepet er [...] i meg før begrepet om meg selv. Hvorledes skulle jeg ellers begripe at jeg tviler, at jeg tilstreber noe, dvs. at noe mangler meg, at jeg ikke er fullkommen, hvis ikke forestillingen om et mer fullkomment vesen var tilstede i meg, og at det er i sammenligning med dette at jeg erkjenner min mangel?”

Gudsbevisets funksjon

Siden Gud er fullkommen, vil han også måtte være både allmektig, allvitende og ubetinget god. Gudsbeviset eliminerer derfor både demonargumentet og drømmeargumentet og gjenoppretter da tilliten til både tenkningen og sansningen.

I et univers kontrollert av en allmektig, allvitende og ubetinget god Gud er det ingen plass for verken demoner eller en grunnleggende mistillit til våre sanser.

Men, advarer Descartes, man burde ikke bruke så mye tid på Meditasjonene og på metafysiske spørsmål fordi slikt trekker oppmerksomheten bort fra fysiske og observerbare ting og gjøre det vanskeligere å studere dem. For det er nettopp studiet av fysiske ting som har størst nytteverdi i livet.
(Fra *Konversasjon med Burman*, 1648)

Descartes' to substanser

Res cogitans	Res extensa
- Gud- Sjelen/bevisstheten	- Menneskekroppen- Dyrene- Plantene- Ting

Descartes mener at de utstrakte ting ikke har verken smak, lukt eller farge. Slike sekundære egenskaper er bare uttrykk for vår bevissthets måte å oppfatte tingene på. Bevegelse, ro, antall, form, størrelse er de eneste iboende egenskaper ved materielle objekter. Utstrakte tings egenskaper kan beskrives matematisk og alle forandringer kan forklares mekanistisk.

Descartes mener altså at vi kan vite at vi er til og at Gud finnes. I tillegg til dette kan vi bare ha viten om tings primære egenskaper. Dette fordi alt dette kan erkjennes klart og tydelig. Men vi har ingen viten om sekundære egenskaper som farger, lyder og lukter fordi slike opplevelser er uklare og utydelige. Om slike ting har vi bare ubegrunnbare meninger.

Planter og dyr er utstrakte ting og alt som vedrører dem kan forklares mekanistisk, mens Gud er en immateriell størrelse som befinner seg hinsides den utstrakte verden. Mennesket er imidlertid en hybrid siden det både er en utstrakt og en tenkende ting. Descartes må derfor gi en forklaring på hvor disse substansene møtes i mennesket.

Svaret Descartes gav på dette spørsmålet er imidlertid ikke blant hans mest skarpsindige. Descartes mente nemlig at sjelen og det han kalte livsåndene interagerer med hverandre i konglekjertelen (glandula pinealis) i hjernen. Men siden en kjertel også er en utstrakt ting spør det om vi er noe nærmere en løsning.

Livsåndene, hevdet han, finnes i nervene og bringer sjelen indirekte i kontakt med kroppen ved hjelp av “a very fine wind, or rather a very lively and pure flame.” (Fra *Treatise of Man*)

Descartes måtte begi seg ut i metaforikken i sitt forsøk på å si noe om hva bevissthet er. Spørsmålet er om våre hjerne-scannere har brakt oss nærmere svaret. Det er fortsatt en avgrunn mellom blodgjennomstrømming og kjemisk-elektriske signaler på den ene siden og fenomenet bevissthet på den andre siden.

Mennesket og språket

Descartes mener at det ikke ville være mulig å skille mellom et dyr og en dyrerobot hvis konstruktøren var flink nok. Men uansett hvor naturtro en menneskerobot var laget, ville det ikke være vanskelig å skille mellom den og et virkelig menneske.

Grunnen til at en menneskerobot alltid ville bli avslørt, er dens manglende språk og fornuft. Men en dyrerobot ville ikke nødvendigvis bli avslørt siden det ikke er noen vesensforskjell på dyr og maskiner. Maskinenes deler og dyrenes instinkter gjør dem begge til automater.

Uansett hvor ”sløve og dumme” mennesker kan være, er det ingen som ikke er i stand til å uttrykke noen av sine tanker i ord. Men selv om for eksempel papegøyer er utrustet med organer som kan frembringe ord, er de helt ute av stand til ”å vise at de tenker det de sier”.

I motsetning til maskiners deler og dyrs instinkter er fornuften ”et universelt redskap” som ikke er begrenset til bare å kunne utføre en bestemt type handling. Derfor kan ingen maskiner eller dyr ”handle i alle livets sammenhenger”, slik mennesker kan.

En klokke kan måle tiden bedre enn et menneske kan, og et dyr kan ha mange ferdigheter mennesker mangler, men uten fornuft er de likevel intet annet enn ting.

Menneskets fornuftssjel er ikke noe som bare oppholder seg i legemet, som styrmannen på en båt. Den er så nært forbundet med legemet at den også har følelser og drifter. Men siden den ikke er avhengig av legemet for sin eksistens, kan den heller ikke være utgått fra materiens kraft. Den må derfor være skapt av Gud.

Og ”når man innser hvor forskjellige menneskenes og dyrenes sjeler er, da fatter man meget bedre de grunner som bekrefter at vår sjel er av en natur som er helt uavhengig av legemet og følgelig ikke går til grunne med dette”.

”Og siden man ikke ser andre årsaker som kan ødelegge den, ledes man naturlig til å slutte at den er udødelig”.

setracseD éneR

0561 - 6951